FUM

Fum în Marea Cîmpie a Poloniei, fum deasupra mării; fum în Dunántúl*, în Hessen, în Prusia; nori de fum plutind cenuşii sau negri învolburaţi; trîmbe de fum ţîşnind direct către cer ca nişte minarete sprintene pe care vîntul le prindea la o anumită înălţime, le frîngea şi mătura pămîntul cu ele; fumul jertfelor primite sau al celor respinse, fumul demenţei — cît fum am văzut noi de-a lungul Europei! ? '

Înprimăvara aceea timpurie călăream liniştiţi pe undeva prin Prusia, într-o minunată pădure de brazi, împresurată de lacuri cristaline. Deodată, de după orizont, a ţîşnit un avion, care a deschis focul asupra aeroportului camuflat într-o zonă defrişată şi din aparatele care se aflau în sol au ţîşnit de îndată nori de fum. Atunci de la colţul pădurii s-a auzit o mitralieră grea (un „firling"), l-a prins cu dibăcie în plasa trasoarelor sale şi Mustang-ul s-a prăbuşit pe şosea, continuînd să fumege ore în în şir. Noaptea auzeam un cor de bubuituri surde (ca o furtună îndepărtată, ca un coşmar), iar dimineaţa peste Szombathely, peste Frankfurt (pe Oder) sau peste Hamburg se înălţau nori groşi de fum. Cînd am părăsit oraşul Bydgoszcz[1] ne-am întors privirile de pe dealul învecinat, în semn de rămas bun, dar, în locul oraşului, în aer pluteau nori de cenuşă. Doamne, cît fum am văzut, de toate felurile! Consecinţe ale unor dorinţe premeditate ale oamenilor, ridicîndu-se din valorile create de mîna omului şi, fără îndoială, purtînd în el mirosul de carne omenească arsă. Dar cel mai groaznic fum din viaţa mea m-a întîmpinat la Bergen.

De la Bydgoszcz la Bergen am străbătut o mie de kilometri. O mie de kilometri prin zăpadă, pe vînt, pe un ger năprasnic, exact o mie, în timp ce ruşii ne depăşeau

*Dunántúl — Transdanubia, porţiunea din teritoriul Ungariei cuprinsă între Dunăre şi frontiera austriacă. (N. trad.)

la sud cu cîte o sută-două de kilometri, aşa că noi ne retrăgeam spre nord, mereu mai spre nord şi, cînd nici încolo n-am mai putut merge (căci ne stătea în cale marea), ne-am furişat afară din încleştarea lor prin insulele de la gurile Oder-ului. A fost o adevărată minune ce au reuşit comandanţii noştri atunci, o adevărată capodoperă a retragerii; a fost nevoie de experienţa (de tradiţia, am putea spune) milenară a retragerii; nimeni, nici cel mai experimentat corp ofiţeresc din lume, n-ar fi reuşit ceea ce am reuşit noi atunci. Am călărit o mie de kilometri, înfruntînd moartea la tot pasul, ca să ajungem de la Bydgoszcz la Bergen, iar acolo ne-a întîmpinat o primăvară blîndă, o tabără frumoasă, confortabilă, modernă. O viaţă de cazarmă comodă şi, bineînţeles, eternul pericol aerian.

De două, de trei ori pe zi (şi cel puţin o dată noaptea) se făceau auzite sirenele, iar noi o luam la goană, lăsîndu-ne tot calabalîcul şi paturile calde, pînă la adăposturile săpate cu mîna noastră sub coroana vreunuia din acei mesteceni ocrotitori, pentru ca nu cumva să fim surprinşi tocmai la Bergen de ceea ce fugisem cu atîta iscusinţă preţ de o mie de kilometri.

E de nedescris cîte am văzut şi am învăţat noi acolo, pitulaţi lîngă adăposturile noastre, sau ghemuiţi în ele (în funcţie de cum erau împrejurimile — cufundate în linişte sau răsunînd de huruitul avioanelor) — e de nedescris! Acolo am văzut de pildă prima luptă aeriană adevărată. Bombardierele treceau, pluteau pe cerul primăverii ca nişte peştişori strălucitori; veneau cu sutele, cu miile; se învîrteau netulburate încoace şi încolo în grupuri compacte, ca bancurile de heringi. S-au găsit printre noi şi unii mai pedanţi care au încercat odată (era în Duminica Paştelui) să le numere, dar, cînd au ajuns la o mie, au obosit, cu toate că — din cîte se ştie — ar fi trebuit, să numere pînă spre zece mii. Bancurile de heringi veneau şi lăsau drept amintire în urma lor trîmbe de fum care fluturau zile întregi (fiecare însemnînd cîte un oraş făcut scrum) şi niciodată nu li s-a opus nimeni.

Adică, o singură dată li s-a opus totuşi cineva. Îmi amintesc încă bine, vremea era întunecată: în aceea zi

cerul nostru mare, rotund, de cîmpie era acoperit de o pătură compactă de nori întunecaţi. Vuietul şi freamătul care-l însoţea răzbăteau pînă la noi de după stratul de nori şi erau de data aceasta amestecate cu urletele şi mugetele, cu strigătele motoarelor suprasolicitate. Pe deasupra, toate acestea erau împestriţate de lătrăturile arare ale tunurilor şi de ropotul mitralierelor: se vedea că acolo sus se purta o luptă neobişnuit de crîncenă.

Se vedea, spun cu toate că nu vedeam nimic din ea, eram doar martorii ei (martori auditivi, am putea spune). Ochilor noştri nu le-a fost dat să vadă decît imaginea dementă a avioanelor care picau din plafonul de nori: fortăreţele zburătoare care cădeau zbătîndu-se încoace şi încolo, sau trîgînd după ele cîte o trîmbă de foc netedă şi care, odată ajunse pe pămînt, erau cuprinse toate de acelaşi fum negru. În ziua aceea nemţii au aruncat în luptă una din armele lor surpriză, avioanele cu reacţie. Bineînţeles asta n-a schimbat cu nimic situaţia lor disperată; dar cum au doborît atunci deasupra Bergen-ului (în numai un sfert de oră) cinci bombardiere grele ale aliaţilor am văzut chiar cu ochii mei. Totul a semănat cu o vînătoare de raţe perfect organizată. Păsările mari cădeau lăsînd în urma lor dîre lungi, semănînd cu ciuperci de foc şi, în timp ce oamenii de la sol îşi trăgeau pe rînd ultimele provizii de muniţii, de sus, de sub nori, au început să apară pe urmele lor o droaie de pene imaculate, de ghemotoace albe, minunate mănunchiuri de petale, de flori albe: paraşutele echipajelor de pe bombardiere, care coborau încet. Nemţii îi aşteptau bineînţeles cu braţele deschise; au şi pus mîna de îndată pe nenorociţii aceia căzuţi din cer; i-au dus pe dată în lagărul de la Bergen; drumul lor trecea chiar prin faţa noastră, aşa i-am văzut şi noi. Renunţ aici la orice urmă de îndurare şi spun „nenorociţi“ fiindcă tocmai în ziua aceea ni se comunicase ultima dispoziţie. Avînd în vedere bombardamentele sălbatice efectuate asupra oraşelor sale. Reich-ul german — aşa suna ordinul — se consideră dezlegat de obligaţia respectării legilor de război. Drept represiune şi pentru descurajarea adversarului, toţi piloţii inamici capturaţi pe teritoriul german vor fi consideraţi criminali de drept comun şi împuşcaţi neîntîrziat. Piloţii

prizonieri mergeau în ţăcere alături, de paznicii lor; îşi cărau sub braţ paraşutele; la vedearea tinereţii noastre nevinovate, chiar au zîmbit, ceea ce ne-a impresionat, mai ales venind din partea a doi tineri de culoare. Nu aveau de unde să ştie ce-i aştepta, dar noi ştiam, aşa că, atunci cînd le-am zîmbit şi noi, le-am zîmbit destul de amar*.

Asemenea lucruri vedeam şi simţeam noi stînd, cît era ziulica de lungă, pe sutţ mesteceni, în apropierea adăposturilor individuale. Tot de acolo, ghemuiţi în lăcaşurile noastre, am observat şi fumul acela înfiorător, cum n-am mai văzut altul de atunci încoace.

Era un fum negru, gros, de parcă ar fi provenit de la un bombardier greu doborît sau de la explozia vreunei bombe, numai că acesta se revărsa de zile şi săptămîni în şir şi nu voia să înceteze. De cîte ori suna sirena şi noi ieşeam la adăposturi, îl vedeam plutind învolburat: ceva ardea acolo şi nu întîmplător, nu momentan — ci *tot timpul.* Iar pe deasupra nici măcar prea departe. Cu binoclurile militare puteam observa într-acolo gardurile de sîrmă ghimpată, tunurile de pază, acoperişurile unor barăci; din dosul acelora se revărsa, învolburat şi negru, fumul.

Apoi, într-o noapte ploioasă, cînd am stat vreme mai îndelungată, uzi pînă la piele, în frig, aerul răcoros şi apăsător a făcut să ajungă pînă la noi şi mirosul. Mirosul înfiorător al fumului. Nu se poate descrie în cuvinte cît de tare puţea, cît de scîrbos, cît de înfiorător era! În cîteva clipe ni s-a întors stomacul pe dos, ni s-a trezit în toate mădularele reflexul de nestăpînit al evadării, încît ne venea s-o luăm din loc, să alergăm, departe, oriîncotro, cît mai departe, numai să nu mai simţim mirosul acela! Încă de acasă încercasem adesea să ghicesc de ce sperie focul ţînţarii, de pildă, de unde ştiu ei că fumul înseamnă întotdeauna focul, care pentru ei reprezintă întotdeauna un pericol? Ei bine, acum mi-am dat

* După cum se ştie, ordinul nu a fost niciodată dus la îndeplinire. S-au găsit ostaşi germani (bineînţeles, piloţi) care au cerut, riscîndu-şi viaţa, să se revină asupra lui. Ceea ce noi pe atunci n-aveam încă de unde ştii. (N. a.)

seama: ei nu înţeleg, ei nu ştiu nimic, doar atît, că simt mirosul imposibil al fumului. Exact aşa eram şi noi: nu ştiam ce este, de unde provine, simţeam doar că este dăunător, periculos, că reprezintă însuşi iadul (sau atmosfera din el) şi că trebuie să fugim cît mai degrabă şi cît mai departe de el.

Nu mai simţisem niciodată o putoare ca aceea; nu-mi venea să cred că putea exista aşa ceva pe pămînt. Cu toate că acasă, nu departe de noi (pe strada Szántó), era o fabrică de clei şi nu o dată ni se făcuse greaţă de la mirosul ce-l răspîndea, dar acela nu era nici pe departe atît de greu, atît de apăsător! Poate e o fabrică de chimicale acolo — îmi spuneam, în timp ce mă ţineam cu amîndouă mîiniie de nas (astfel că începusem să simt mirosul cu limba, cu gura) —, poate fac experienţe cu vreun gaz nou; de atîtea ori fusese vorba despre victorie şi despre arme noi; cine ştie, acum, că sfîrşitul era atît de aproape şi renunţaseră făţiş la respectarea legilor de război, poate că se hotărîseră să le arunce şi pe acestea în luptă.

S-a pornit o adiere uşoară, care a îndepărtat fumul în altă direcţie, sau poate într-un tîrziu alarma s-a terminat, destul că nu peste multă vreme am ajuns din nou în paturile noastre. Apoi, în ziua următoare, am comis cea mai mare prostie din viaţa mea.

Încă din zori s-a dat din nou alarma şi am fost nevoiţi să ieşim iar la adăposturi. Nici nu ştiu cînd mai apucau să lucreze muncitorii în vremurile acelea, dacă pînă şi soldaţii se pitulau toată ziua prin adăposturi. Stăteam deci afară, plictisiţi, pe sub mestecenii îmbobociţi, tot acolo unde, nu cu mult înainte, fuseserăm sufocaţi de mirosul acela pestilenţial (amintirea lui era acum atît de îndepărtată de parcă nu l-am fi simţit decît în vis), dar, cum în ziua aceea roiurile de heringi o luaseră în altă direcţie şi de jur împrejurul nostru domnea liniştea, ne-am încumetat şi noi mai departe. Eu, de pildă, împreună cu alţi cîţiva, am pornit să hoinărim în afara taberei, pînă la şoseaua de beton.

Tocmai atunci trecea un straniu convoi. Veneau cu miile pe toată lăţimea drumului, cît vedeam cu ochii pînă-n zare; femei, bărbaţi tineri, bătrîni de-a valma; ve-

neau clătinîndu-se, epuizaţi, numai pielea şi osul, toţi în haine de pănură, cu dungi negre, cu saboţi de lemn în picioare (sau chiar desculţi), încadraţi de ambele părţi de voluntari somnoroşi, dar înarmaţi şi cu baionetele puse. N-ar fi fost pentru noi o imagine neobişnuită, mai văzusem din astea. Călărisem iarna trecută, în Polonia, patru zile la rînd pe urmele unui asemenea convoi şi aproape că ne îmbolnăvisem de milă şi de revoltă. Acum era primăvară, din rîndurile acestora — cel puţin sub ochii noştri — nu s-a prăbuşit nimeni, totuşi marşul lor era cu atît mai impresionant.

Pentru că aceştia, în schimb, ne-au vorbit.

— Uite unguri!, a răsunat de undeva, dintre rînduri, o voce aproape bucuroasă şi pe dată s-au şi îmbulzit spre noi, ne-au înconjurat, fără să le pese de voluntari, vreo zece-cincisprezece oameni.

— Cine sînteţi, de unde veniţi?, s-au interesat ei fără pic de invidie, ba chiar cu un aer oarecum de superioritate.

— Sîntem elevi la şcoala militară; cadeţi de la Tîrgu Mureş.

Asta i-a cam îmbufnat, dar nu i-a împiedicat să strîngă şi mai mult cercul în jurul nostru.

— Dar dumneavoastră cine sînteţi?

— Apăi noi sîntem deportaţi. Ne-or adus încă de-as' toamnă de la Kassa* şi din Hatvan.

Nu-mi amintesc ce am vorbit, ce cuvinte am schimbat atunci (prea mare importanţă nu cred să fi avut), dar n-am să uit pînă la moarte ce s-a întîmplat în clipa următoare.

Stăteam acolo, în faţa lor, în mijlocul unui cerc tot mai strîns şi — de ce să nu recunosc? — tot mai puturos de oameni, noi, vreo doi-trei soldăţei fercheşi; am discutat, am fumat, puţin, cam speriaţi de îmbulzeala din jur, dar totuşi destul de degajaţi. Pe vremea aceea eu abia intrasem în cel de-al şaisprezecelea an al vieţii, dar mă obişnuisem cu tutunul deja de multă vreme; fumam orice numai să fi avut; fumam ţigară de la ţigară. Toc-

* Numele maghiar al oraşului Košice, azi în Cehoslovacia. (N. trad.)

mai îmi era pe sfîrşite ţigara şi — ca nu cumva să-l nimeresc pe vreunul dintre ei — am aruncat-o cu boltă mare pînă departe.

Dar, în aceeaşi clipă, s-au năpustit asupra mucului.

S-au aruncat cu mişcări elastice, hotărîte asupra capătului de ţigară care se rostogolea; făceau robinsonade care mai de care mai frumoase, ca nişte portari de fotbal, lucru cu atît mai neaşteptat cu cît, pînă mai adineauri, chiar să şi meargă abia îi mai credeam în stare. Într-o clipă au fost cu toţii pe jos şi au început să se tăvălească, să se îmbrîncească, să se sfîşie între ei; toţi, fără excepţie; mi-e într-adevăr ruşine de comparaţie, dar nu aduceau cu nimic mai bun decît cu o grămadă la rugby.

Pe mine, în primul moment, scena m-a revoltat. Deci de aceea ne înconjuraseră, de aceea se îmbulziseră, se bucuraseră, acesta fusese motivul interesului pe care ni-l arătaseră: mucul de ţigară, nu vorba de-acasă! Dar apoi, treptat, mi-am dat seama ce uriaşă aviditate îi adusese pe aceşti oameni în toată firea (şi de bună seamă plini de demnitate cîndva) în stare de asemenea îmbrînceli imature, ce lipsuri nemaipomenite se ascundeau în spatele faptului în sine şi mila a luat în mine din nou locul furiei. Mai precis nu mila, ci înduioşarea şi ruşinea. Fiindcă am stat cinci minute în mijlocul lor, am discutat, am fumat, dar nici prin cap nu mi-a trecut să le ofer şi lor o ţigară, cu toate că orice om binecrescut aşa ar fi făcut mai întîi. Nici măcar binecrescut nu trebuia să fie cineva pentru asta, era destul să fie om. Ei bine, nu mi-a trecut prin minte, nu ştiam că fumează; cînd i-am văzut ce cadaveric de slabi erau, nici nu m-am gândit că poate şi ei ar dori să fumeze. Ruşinat, le-am îndesat păgubaşilor tot pachetul meu de ţigări în buzunare (simţind limpede că nici aşa nu mai puteam îndrepta lucrurile), am făcut acest gest mărinimos faţă de ei şi îndată am fost nevoit să mă ruşinez din nou. În pachetul colorat ce li l-am întins cu un zîmbet umil, generos, în chip de împăcare, în pachetul acela, cum spuneam, nu mai era decît o singură ţigară. Nu trei, nu două — ci doar una singură. Iar ei mi-au fost recunoscători şi pentru acea unică ţigară.

Ce manie a pedanteriei, Doamne, ce blestem al unui popor era şi-acela! Comandamentul dă ordin să fie golit totul din faţa frontului, iar ei golesc într-adevăr totul, pînă la ultimul cui, cară cu conştiinciozitate chiar şi ceea ce-i de prisos, ce-i incomodează. Aşa au lichidat, de pildă, în iarna şi primăvara lui '45, lagărele de concentrare; astfel şi-au mînat prizonierii pe teritorii tot mai înguste, fără nici o logică, pentru că nici să se folosească de ei, nici să-i hrănească nu mai puteau. Deja de multă vreme scîrţiau toate în Germania, toată lumea era cuprinsă de febra sfîrşitului, încet-încet s-au împrăştiat şi armatele, dar şoselele erau încă pline de obstacole vii: erau înţesate de mulţimile uriaşe ale deportaţilor, mînaţi din toate direcţiile (iar aceştia abia mai ţinîndu-se pe picioare).

Cu un astfel de lagăr purtat pe drumuri ne întâlniserăm noi atunci la Bergen. Convoiul şerpuia cît vedeai cu ochii, în dezordine, cu o încetineală exasperantă, pe sub mestecenii aliniaţi de o parte şi de alta a drumului; se tîra, se depărta sprijinindu-se pe zece mii de picioare; s-a mai văzut o vreme la orizont ca o apariţie persistentă, pentru ca în cele din urmă să dispară din raza privirilor noastre, tocmai în direcţia unde se înălţa coloana de fum. Şi, de îndată ce au dispărut, din clipa cînd nu s-a mai văzut decît fumul, de parcă nenorociţii, sărmanii aceia ar fi pierit ei înşişi în fum, am avut o viziune stranie. O presimţire stranie, înfiorătoare: aveam impresia că oamenii aceia într-adevăr pătrundeau în fumul din depărtare — şi totuşi nu chiar atît de îndepărtat. Şi că fumul se hrănea cu trupurile lor. De aceea era atât de negru, de aceea era atît de insuportabil, de greţos, puturos, de aceea ne-a făcut pe dată să ne amintim de grozăviile iadului, căci provenea de la trupuri de oameni aruncate în foc. Mirosul greu, apăsător, care ajunsese şi pînă la noi în noaptea şi în dimineaţa precedente şi care trezise în noi reflexul acela de evadare, asemeni ţânţarilor fumul de tutun, era mirosul de carne omenească arsă zi şi noapte neîntrerupt!

Şi asTa se şi întîmpla, fără doar şi poate. După cum am aflat mai tîrziu, acolo, în direcţia fumului, unde noi nu puteam distinge cu binoclurile decît nişte garduri de sîrmă ghimpată şi nişte acoperişuri de barăci, nu func-

ţiona nici un laborator experimental, nici o uzină chimică ce producea gaze otrăvitoare, ci era un vechi şi cunoscut lagăr de concentrare. Acolo morţii erau arşi pe ruguri în aer liber, pe ruguri ce ardeau fără încetare (un rînd de cadavre, un rînd de lemne); săptămîni la rînd i-au ars din zori pînă noaptea şi de noaptea pînă-n zori şi nici aşa n-au reuşit să-i ardă pe toţi. Căci între timp erau mînate într-acolo noi şi noi mulţimi de prizonieri din faţa, frontului care se apropia şi ei mureau acolo de foame — deci trebuiau incineraţi, şi ei. Fără încetare ardea ceva acolo: ardeam noi; ardea carnea păcătoasă, putrezită, puturoasă de om.

Tabăra militară unde eram încartiruiţi se numea Bergen-bei-Celle. Celeilalte tabere, care se zărea din depărtare, (dar destul de bine), îi spunea Bergen Belsen. Iar eu am văzut cu ochii mei fumul ce se ridica de acolo, dar nu atît de aproape, precum, din nefericire, am văzut şi replica lui.

Căci au fost şi replici la aceste fumuri, da, au fost, n-ar fi cinstit să le ţinem sub tăcere! Clocoteau ca nişte nori grei de furtună de jur împrejur la orizont; şi ele ridicau în văzduh casele, munca (şi carnea) a milioane de oameni; le cunoşteam bine, aveau nume, asemeni cicloanelor din zilele noastre; se numeau Essen, Köln, Dortmund, Hamburg, Dusseldorf, Münster. Am văzut de departe acele coloane uriaşe de fum, iar mai apoi am străbătut o mulţime din regiunile de unde se ridicaseră ele mai înainte. De pildă am străbătut de două ori, în ambele direcţii, regiunea Ruhr, o dată cu trenul, a doua oară cu camionul, dar altceva decît mormane de cărămizi n-am văzut acolo. Cea mai mare aglomeraţie urbană, cea mai populată zonă industrială din Europa era transformată într-un cîmp de ruine. N-am să uit niciodată: la un moment dat trenul nostru s-a oprit pe un pod (sau un viaduct), căci „briceagul“ indica stop; am stat acolo cam un sfert de oră, înainte de Münster, mi se pare, aşa am avut destul timp ca să privesc oraşul. Era un deşert, un cîmp de cărămizi; cărămizi, atîta tot! Era o vreme umedă, iar cărămizile de un roşu sîngeriu; impresia era cea a unui depozit plin cu cărămizi nevîndute al unei fabrici de cărămidă ce funcţiona de secole. Numai că

dărîmăturile erau înşirate pe o fîşie îngustă de-a lungul unei foste şosele, iar pe cărarea lată de o palmă de la mijloc rătăcea cîte o figură scheletică, ce evident ieşise de sub pămînt. Erau locuitorii beciurilor: nevinovatele rămăşiţe pe cale de pieire ale poporului german, ce pustiise el însuşi atîtea vieţi nevinovate.

Focului nu i se împotrivesc decît fierul şi cărămida; în locul de unde se risipeşte fumul nu mai rămîn decît cel mult cărămizile. Vă rog să nu consideraţi o exagerare poetică ceea ce voi scrie în continuare, ci să luaţi totul în adevăratul sens al cuvîntului: am trecut de două ori, în ambele sensuri prin regiunea Ruhr, am străbătut zeci şi sute de kilometri, dar în toată regiunea nu am văzut nici o singură casă în care să se poată locui. Nici una, nici din întîmplare. Adică, să nu mint, o clădire, o singură clădire întreagă tot am zărit pe acel cîmp de ruine; nu mai ştiu precis dacă era la Düsseldorf sau la Essen, dar ţin bine minte că, după forma şi împrejurimile ei, mi-am dat seama cu precizie care îi fusese destinaţia. Era construită din fier, în jurul unor trunchiuri uscate de copaci şi a unor lacuri secate — era evident o cuşcă pentru animale. O singură clădire rămăsese intactă, o cuşcă de maimuţe, la capătul unei grădini zoologice pustii, în rest totul se transformase în ruine, în fum. Cîţiva stîlpi de beton, o plasă de sîrmă, un acoperiş de tablă — ţin bine minte, foarte bine; pentru mine cuşca aceea era simbolul unei noţiuni absurde (ispăşirea colectivă).

Fum în Marea Cîmpie a Poloniei, fum deasupra mării, în Dunántúl, la Bergen, în Prusia; nori de fum plutind cenuşii sau negri învolburaţi; trîmbe de fum ţîşnind direct spre cer ca nişte minarete zvelte, pe care vîntul le prindea la o anumită înălţime, le frîngea şi mătura apoi cu ele pămîntul; fumul jertfelor acceptate sau respinse, fumul demenţei — cît fum am văzut noi atunci de-a lungul Europei!